

2. EL PAPER CRUCIAL DE LES DIPUTACIONS PROVINCIALS EN L'ETAPA INICIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1907-1923)

El paper capdavanter de la Diputació de Barcelona

La fundació, el 1907, de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), concebut com a gran institució d'alta cultura, no hauria estat possible sense la implicació de la Diputació de Barcelona d'aquells moments. El suport d'aquesta Diputació va permetre a l'Institut poder disposar d'uns mínims recursos econòmics i humans i adquirir una autoritat indiscutible a l'hora de fer efectives les seves propostes.

Existia, des de feia temps, la demanda de crear una institució cultural sòlida que resolgués el gran problema que tenia plantejada la cultura catalana de l'època: l'endarreriment (i la indefensió) en relació amb les cultures més desenvolupades de l'entorn més pròxim. De fet, era una reivindicació reclamada pels sectors intel·lectuals més conscients i dinàmics, pràcticament, des de l'inici de la Renaixença, a la primera meitat del segle XIX.

Tanmateix, això no va ser possible fins a principis del segle XX, quan el moviment catalanista va esdevenir una realitat de masses i va ser capaç de conquerir espais de poder polític, com ho era la Diputació de Barcelona, gràcies al triomf de la Solidaritat Catalana, el 1907. Es tractava d'una coalició electoral que agrupava diferents partits polítics catalanistes, de dreta i d'esquerra, entre els objectius essencials de la qual hi havia assolir un reconeixement polític per a Catalunya. Aquesta coalició possibilità que Enric Prat de la Riba, líder de la Lliga Regionalista, arribés a ser president de la Diputació de Barcelona el març d'aquell 1907,

per vint-i-cinc vots a favor, deu en blanc (dels partits dinàstics) i un de nul. Des d'aquest organisme ja es començaren a bastir uns equipaments i uns serveis que semblaven propis d'un estat i que, posteriorment, la Mancomunitat de Catalunya desenvolupà i amplià. Per tant, durant un període de set anys, del 1907 al 1914, la Diputació de Barcelona va exercir com una mena d'autogovern *de facto*, si bé amb unes atribucions molt limitades.

Una de les primeres iniciatives de la nova Diputació fou precisament la creació de l'IEC, el mateix 1907. S'inicià d'aquesta manera el que Joan Fuster va definir com a «període constituent» de la cultura catalana contemporània.¹ Al principi, l'IEC fou una entitat centrada únicament en la recerca històrica i arqueològica, perquè, com es reconeixia en el llibre commemoratiu del seu vint-i-cinquè aniversari, «venia a recollir i organitzar aquelles branques del coneixement humà que més havien arribat a Catalunya a un cert grau de maduració: els estudis històrics».²

Però, ràpidament, el 1911 (quatre anys després), aquell Institut únic (centrat en la història i en l'arqueologia) ja incorporà dues branques més i es constituïren així tres seccions: la Secció Històrico-Arqueològica (que era l'hereva de l'Institut únic del 1907), la Secció Filològica i la Secció de Ciències. La Secció Filològica es creà per resoldre el que, en paraules d'Alexandre Galí, era «el magne problema» de la normativa lingüística.³ I la Secció de Ciències assumí el no pas menor propòsit que,

1. Joan FUSTER, *Literatura catalana contemporània*, 7a ed., Barcelona, Curial, 1985, p. 143.

2. *L'Institut d'Estudis Catalans: Els seus primers XVII anys*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1935, p. 12

3. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*, llibre XVII, *Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1986.

per primera vegada i d'una manera sistemàtica, es pogué fer ciència en català de forma habitual per tal que la llengua pròpia es convertís en un idioma de categoria científica.

D'ençà del 1907, doncs, amb la creació de l'IEC ja es va poder posar una peça clau del que havia de ser la institucionalització cultural pública.⁴ El propòsit fonamental era afermar la cohesió interna de la comunitat científica catalana i aconseguir el seu reconeixement internacional. En aquest sentit, mesures com la coordinació, la planificació i la dotació financera pública de la recerca, o l'establiment de la normativa ortogràfica, eren uns objectius essencials. La creació d'un organisme de bell nou, que prescindia de les institucions acadèmiques existents, possibilità que l'Institut d'aquell temps tingués un marcat caire de centre d'investigació científica, allunyat de les connotacions acadèmiques. Aspirava a ser un centre de recerca i es convertí en el que ara en diríem una «estructura d'estat».

13

Les diputacions i la Mancomunitat

Al paper d'impulsor de l'Institut fet inicialment per la Diputació de Barcelona, s'hi sumaren de manera orgànica i oficial la resta de diputacions (Girona, Lleida i Tarragona) en constituir-se, el 1914, la Mancomunitat de Catalunya. Com el seu nom indica, aquest nou organisme polític, nascut arran d'un pacte amb el Govern de Madrid, era fruit de l'agrupació de les quatre diputacions del Principat de Catalunya.⁵ Les seves competències

4. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. 1, 1907-1942, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008.

5. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996.

no anaven més enllà de les que tenien, sumades, les diputacions. Però la Mancomunitat de Catalunya va aconseguir un paper polític de primer ordre, ja que va adquirir un valor simbòlic extraordinari, el d'un autogovern català, el primer que va existir d'ençà de la supressió *manu militari*, el 1714, de les estructures d'estat existents al Principat de Catalunya, després de la derrota catalana durant la Guerra de Successió a la monarquia hispànica. Així, si el 1714 es presentava com l'any de l'enfonsament, el 1914 podia ser vist com el d'una represa institucional esperançadora.

Val a dir que la llei de mancomunar diputacions no afectava només Catalunya, sinó també el conjunt de l'Estat espanyol. Hi hagueren intents molt seriosos de fer el mateix al País Valencià i a les Illes Balears, però a l'hora de la veritat no reeixiren. Tampoc no es constituïren mancomunitats en d'altres territoris de l'Estat espanyol, amb la qual cosa Catalunya fou la gran excepció a l'hora de constituir-se administrativament en una mena de «província única». La transcendència política d'aquest fet no era pas menor, ja que l'existència d'una administració conjunta arreu del Principat català fou un factor decisiu de cohesió territorial. Pensem que ni el País Valencià ni les Illes Balears no van poder tenir aleshores una institució similar ni un organisme de caràcter administratiu i polític que tractés de manera conjunta els territoris que les integren fins al sistema autonòmic postfranquista, als anys vuitanta del segle xx.

Les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona, des del moment de la creació de la Mancomunitat, el 1914, quedaren integrades en l'estructura del nou organisme. Així, l'Assemblea de la Mancomunitat estava composta per noranta-sis diputats provincials, dels quals trenta-sis ho eren de la Diputació de Barcelona i seixanta, de la resta de diputacions (vint per cadascu-

na). En nou anys, es va reunir disset vegades. El mandat d'un diputat era de quatre anys i seguia el calendari de les eleccions provincials de tot l'Estat espanyol. Res, doncs, d'elecció directa dels membres de l'assemblea, com succeeix en el cas d'un parlament democràtic actual.⁶

La correlació de les forces polítiques representades a l'Assemblea explica, en bona part, la política unitarista que seguí la Mancomunitat. Una política que també es va poder sostenir per la mancança de competències importants que tenia i per l'aspiració compartida, per la majoria de forces polítiques, d'aspirar a un ple autogovern del qual l'organisme podia ser l'embrió. Recordem que la Lliga Regionalista, que va hegemonitzar tot el procés, mai no va tenir la majoria absoluta a l'Assemblea. El 1914 representava menys del 21 %, i fins al 1921 no va assolir el 40 % dels diputats. Però era el grup més ben organitzat, cohesionat i amb més suports externs (sobretot, dels partits dinàstics), cosa que explica la seva força i el seu creixement progressiu en detriment dels republicans catalanistes i dels partits dinàstics.

L'altre gran organisme de poder de la Mancomunitat era el Consell Permanent (també dit Comissió Executiva), format per un president i vuit consellers, que eren elegits per l'Assemblea. Tot i que els membres del Consell tenien responsabilitats assignades, en realitat aquest era una barreja entre una comissió permanent de l'Assemblea i un govern pròpiament dit. El president de la Mancomunitat era elegit entre els consellers i, a partir

6. Cal tenir present que parlem de sufragi universal masculí de més grans de vint-i-cinc anys, instituint el 1890 (Govern liberal de Sagasta). Anteriorment, només havia funcionat durant el Sexenni Democràtic (1868-1974). Des del 1812 (Corts de Cadis) el vot havia estat censatari. El vot femení no es va instaurar fins a l'etapa republicana, als anys trenta del segle xx.

del 1917, no va poder ser la mateixa persona que el president de l'Assemblea. Els criteris d'elecció dels consellers eren de caràcter territorial i, per tant, totes les províncies hi havien de ser representades; així mateix, també hi havien de ser representats els grups minoritaris. En l'expectativa d'aconseguir una autonomia política que mai no va arribar, és com si s'hagués volgut potenciar una col·laboració interpartidista, una mena de «govern de concentració».

El 1920, durant la presidència de Josep Puig i Cadafalch (que substituï Prat de la Riba el 1917) es produí la transferència de competències a la Mancomunitat, cedides per part de totes les diputacions de Catalunya. Aquesta fita era molt important des d'una perspectiva de gestió interna de l'entitat, ja que no tan sols li permetia incrementar serveis i recursos, sinó que també facilitava encara més una política d'integració del conjunt del territori del Principat. Però la mesura no tingué la transcendència pública esperable per la greu situació de guerra social que es vivia aleshores. Tres anys després, arran del cop d'estat del general Primo de Rivera del 1923, la Mancomunitat fou desnaturalitzada pel règim dictatorial i finalment liquidada, el 1925.

16

Una actuació ben lluïda

L'actuació de la Mancomunitat al llarg del període 1914-1923, malgrat les limitacions competencials i el relatiu poc lapse de temps que tingué, va ser molt lluïda en diferents àmbits, com en els de la llengua i la cultura, en determinats serveis públics, en el que en podríem dir la modernització del Principat (obres públiques i comunicacions telefòniques) i en l'articulació conjunta del territori.

Pel que fa a l'àmbit lingüístic i cultural, hem de ser conscients que, sense l'acció decidida, primer de la Diputació de Barcelona i després de la Mancomunitat, en favor de la reforma lingüística impulsada per Pompeu Fabra i l'Institut, difícilment s'hauria imposat d'una manera tan generalitzada i ràpida. Tampoc no hauria estat possible la creació, primer, de la Biblioteca de Catalunya (que inicialment era la Biblioteca de l'Institut) ni, després, de la Xarxa de Biblioteques Populars (i la creació de l'Escola de Bibliotecàries). Ni s'haurien pogut organitzar els serveis arqueològics, d'arxius i de museus, que requereixen tanta inversió pública. Així mateix, també fou molt important la seva política de publicacions, que facilitaren la difusió de la normativa lingüística i que estimularen la creació d'un mercat cultural en català.

Cal tenir en compte que la cultura era un més dels sectors en què la Mancomunitat desenvolupava una actuació important. De bon principi es proposà recuperar el temps perdut fins aleshores a causa de la inhibició que l'Estat espanyol havia demostrat pel que fa a àmbits clau per a la modernització del país, sobretot, en el que ara en diríem *infrastructures* i *serveis*. Prat de la Riba ho sintetitzà així, ja en el moment de ser investit president de la Mancomunitat el 1914: «que no hi hagi ni un sol Ajuntament de Catalunya que deixi de tenir [...] la seva escola, la seva biblioteca, el seu telèfon i la seva carretera». En aquells moments, dels 1.087 municipis existents, la meitat no tenien ni un camí veïnal, només trenta-vuit disposaven de telèfon i no existien les biblioteques públiques. Deu anys després, la Mancomunitat havia fet 418 quilòmetres de camins, havia comunicat 218 poblacions i havia dut el telèfon a 372 municipis.

També tingué una actuació destacada en l'àmbit de la sanitat, la prevenció i la higiene, molt desateses fins aleshores, així

com en d'altres aspectes importants; per exemple, la realització de diferents mapes (geogràfics, geològics, agronòmics o meteorològics) o l'adopció de mesures per tal d'intensificar la producció agrícola, i, fins i tot, assajà de dur a terme una certa política social que, a causa de manca d'atribucions, resultà clarament insuficient.

La modernització, feta d'acord amb un model de caràcter plenament industrial i urbà similar al dels països europeus més desenvolupats, no es podia limitar, naturalment, només als sectors apuntats fins ara. Ni tan sols no es podia limitar als àmbits en els quals tenia competència. Calia anar més enllà. Així, una limitació molt seriosa per a la Mancomunitat va ser no tenir competències en l'ensenyament, cosa que impossibilità l'entrada de la llengua pròpia i la catalanització dels continguts. Però sí que intervingué en la formació de mestres i va fer una opció molt decidida en favor de la renovació pedagògica. També va poder fer una actuació molt important en els ensenyaments tècnics, des de la formació tecnicoindustrial fins a la formació agrícola, comercial i artesana. En aquest sentit, cal destacar la creació a Barcelona de l'Escola del Treball a Can Batlló i, especialment, la fundació, el 1915, de l'Escola d'Administració Pública, per tal de formar un funcionariat propi.

18

El paper de l'IEC

Quin paper tingué l'IEC en aquesta actuació tan rellevant? En realitat, fou destacadíssim, perquè la constitució de la Mancomunitat contribuí a reforçar el caire públic de l'Institut (malgrat ser una institució científica autònoma), ja que l'integrà en la seva estructura de govern i això el convertí, en paraules

d'Antoni Roca, en «el primer centre públic de recerca de la història de Catalunya».⁷ Fou el que ara en diríem una «estructura d'estat». De fet, l'Institut es convertí, al llarg del període 1914-1923, en un organisme d'assessorament i de control tècnic d'aquells serveis de la Mancomunitat amb un caràcter científic més marcat, per bé que les seves atribucions van variar d'acord amb les necessitats organitzatives mancomunals. Per fer un símil amb l'actualitat, seria com si ara l'IEC participés en les polítiques de la Generalitat de Catalunya en matèria de prospeccions arqueològiques, arxius, biblioteques, museus, conservació i catalogació de monuments o projecció exterior de l'alta cultura catalana (per cenyir-nos només a l'àmbit propi de la Secció Històrico-Arqueològica).

Així, l'Institut, al llarg de l'etapa 1914-1923, participà, per mitjà de la Secció Històrico-Arqueològica, en el Servei de Conservació i Catalogació de Monuments, el Servei de Catalogació i Foment dels Museus Locals o l'Oficina d'Estudis Jurídics, al mateix temps que assumí el Servei d'Excavacions Prehistòriques. Pel que fa a la Secció Filològica, ja s'ha dit que la seva actuació fou decisiva en l'establiment de la normativa lingüística i en l'elaboració d'una política de normalització i depuració de la llengua pròpia, que fou un èxit. La Secció de Ciències i les seves filials —la Institució Catalana d'Història Natural (1914), la Societat de Biologia de Barcelona (1912) i la Societat Catalana de Filosofia (1923)— participaren en el Laboratori de Psicologia Experimental, en l'Institut de Fisiologia, en el Servei Meteorològic, en el Servei Tècnic de Paludisme i d'Estudis Sanitaris, en el Servei de Mapa Geològic i Geogràfic o en el Seminari-Laboratori

7. Antoni Roca, «Les possibilitats d'una producció científica catalana. Entorn de l'acció de la Mancomunitat de Catalunya», *Recerques*, núm. 14 (1983), p. 81-89.

de Pedagogia. Així mateix, l'IEC realitzà una funció transcendental per al projecte cultural i polític de la Mancomunitat: donar-li una dimensió insòlita després d'aconseguir integrar-se com a entitat acadèmica a la Unió Acadèmica Internacional, el 1923, la qual cosa representava que la comunitat científica catalana fos reconeguda com a tal en la comunitat científica internacional.

A l'hora d'analitzar aquesta connexió entre l'IEC i la Mancomunitat, no podem deixar de considerar l'estret vincle que mantingueren els dos presidents successius de la Mancomunitat amb l'Institut. Enric Prat de la Riba era considerat per tot-hom el fundador i definidor de l'IEC. Per més que no figurava en el grup de vuit membres que constituïren la primera corporació de l'Institut, ja en el dictamen acord de constitució del 1907 es preveia que el president de la Diputació provincial presidís, amb veu i vot decisiu, totes les sessions en què s'havien de prendre resolucions que comportessin despeses i, també, en aquelles en què s'havien de nomenar nous membres. Així, doncs, des de la seva posició de president de la Diputació, Prat de la Riba va poder regir, de fet, l'Institut. I continuà en aquesta posició preminent quan, a més a més, esdevingué president de la Mancomunitat, el 1914, fins a la seva mort el 1917.⁸

Qui el substituï com a president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, sí que era dels vuit membres fundadors de l'Institut i tingué un paper molt rellevant ja des dels primers anys. Cadafalch, un dels ideòlegs de la política cultural del seu partit, la Lliga, fou un prestigiós arquitecte i estudiós de l'art, a més d'home de confiança de Prat de la Riba. També fou el prin-

8. Enric PUJOL, «El paper cabdal d'Enric Prat de la Riba en els primers deu anys de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1917)», a *Enric Prat de la Riba (1870-1917): Jornada d'Estudis*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2017, col·l. «Miscel·lània», núm. 3, p. 75-86.

cial impulsor de les excavacions d'Empúries i orientà políticament tota la recerca arqueològica que va emprendre l'Institut. Si ja en l'etapa fundacional de l'Institut hi desenvolupà un paper rellevant, aquest protagonisme no va parar de créixer, sobretot després de la mort de Prat de la Riba el 1917, en una etapa de grans realitzacions de l'IEC, que també fou de forta confrontació personal de Puig i Cadafalch amb alguns dels seus membres destacats de l'època, com el cas d'Antoni M. Alcover i, sobretot, el d'Eugeni d'Ors, que esdevingué mític.⁹

Les limitacions

Les limitacions competencials de la Mancomunitat foren molt evidents ja des del principi de la seva constitució. No ens ha d'estranyar, doncs, que la reivindicació d'un autogovern pròpiament dit, amb competències polítiques més àmplies i amb un estatut (que les regulés i protegís), no parés de créixer a partir del 1914.

El mateix Prat de la Riba, en el seu darrer discurs abans de morir, fet el maig de 1917, després d'haver estat reelegit com a president, afirmà que la voluntat no era pas de fer «una Diputació més gran» i manifestà la seva confiança que al final de la Primera Guerra Mundial, fos qui fos qui la guanyés, l'emancipació de les nacions oprimides d'Europa seria indefugible.

Certament, l'alliberament nacional dels pobles europeus era aleshores, en el context de la Primera Guerra Mundial, una

9. Enric PUJOL, «Puig i Cadafalch i l'Institut d'Estudis Catalans durant la primera meitat del segle XX», a Albert BALCELLS (dir.), *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 233-246.

reivindicació molt viva. Pensem només en fets que posaren la qüestió damunt la taula, com la insurrecció d'Irlanda del 1916, la revolució bolxevic del 1917 i la constitució de l'URSS (que reconeixia el dret a l'autodeterminació dels pobles que incloïa) o la proposta del president nord-americà Thomas Woodrow Wilson de reconèixer el dret a l'autodeterminació dels pobles, en els seus famosos «Catorze punts» del 1918, per tal d'assegurar la pau a Europa.

En aquest context, no ha de sobtar que la pressió popular a Catalunya per tal d'obtenir un autogovern propi creixés espectacularment. Fins i tot es començà a sentir, amb força, la reivindicació de la independència de Catalunya. Els dirigents de la Mancomunitat i el partit hegemònic en aquest organisme, la Lliga Regionalista, no anaven pas tan enllà. El seu objectiu polític se centrà en l'obtenció d'una autonomia política, amb competències d'un cert pes, però que havia de ser pactada amb Madrid. S'inicià així, ja a l'estiu del 1918 i principis del 1919, una forta campanya en favor d'aquesta autonomia, a la qual se sumaren gairebé tots els partits catalans (àdhuc els lerrouxistes). S'arribà a redactar un estatut d'autonomia, el 1919, que no tan sols tingué el suport dels partits, sinó també el de 1.072 municipis catalans, que representaven el 99 % de la població del Principat. Malgrat la força popular de la campanya autonomista, el poc suport trobat al Govern de Madrid i a les Corts (on només li donaven suport, a part dels diputats catalans, els republicans i els socialistes) feu inviable el projecte.

L'aturada de la campanya autonomista a l'inici del 1919 coincidí amb uns moments de gran conflictivitat social, especialment virulents durant l'etapa del 1919 al 1920, que dificultà una entesa entre els partits i la construcció d'un front autonomista. L'adveniment de la dictadura del general Primo de Rive-

ra, el setembre del 1923, tallà totalment el desenvolupament de la Mancomunitat, per més que destacats dirigents de la Lliga, com el mateix Puig i Cadafalch, inicialment li donaren suport. Val a dir que Puig i Cadafalch, davant l'actuació descaradament anticatalana del nou règim, dimití de president la vigília de Nadal del 1923 i marxà cap a la República Francesa fins al febrer de l'any següent. El gener del 1924, la Mancomunitat fou desnaturalitzada amb diputats afins al règim nomenats a dit i, el 1925, la dictadura abolí l'organisme.

La instauració de la dictadura tingué també un efecte nefast per a l'Institut. No tan sols perdé la funció de servei que havia acomplert durant l'etapa anterior (1914-1923), sinó que també va veure amenaçada la seva mateixa existència. Tanmateix, no arribà a ser desnaturalitzat ni suprimit legalment com la Mancomunitat, cosa que va permetre assegurar la seva continuïtat sempre en situació precària i en un difícil equilibri amb les autoritats del moment.

ENRIC PUJOL I CASADEMONT

Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans,

Secció Històrico-Arqueològica